Jaargang 42, Sdu Uitgevers, **april 2011**

de Architect

Thema GROOT Toekomst van grote stadsgebouwen Interviews met Christian Rapp en Michiel Riedijk Ooze verkent grenzen van Rotterdamse villa Verborgen restaurant in Parijs door Naço Architectures Toolbox ontwerpen met licht Stedebouw: Kanaalzone Apeldoorn

www.deArchitect.nl

Oude situatie van de Ludgerkerk in Lichtenvoorde

Architectonische improvisaties

Auteurs Jacques Vink en Piet Vollaard

Het werkterrein van architecten in Nederland verschuift steeds meer van nieuwbouw naar hergebruik; bouwen wordt verbouwen. Om verschillende redenen, die zeker niet altijd ingegeven zijn door duurzaamheid, worden gebouwen behouden. De welstand wordt in steeds meer gemeenten afgeschaft, terwijl tegelijkertijd het beschermd dorps- en stadsgezicht wordt uitgebreid. Soms zijn het nog jonge gebouwen die, door hun culturele meerwaarde, niet mogen verdwijnen. Zo worden steeds meer panden tot monument verklaard. En ook al zijn ze niet functioneel, energietechnisch niet handig, of – erger nog – staan ze behoorlijk in de weg; architecten krijgen de opdracht er iets nieuws voor te bedenken.

Hergebruik is niet per definitie duurzaam. Zo is Michael Braungart, coauteur van *Cradle to Cradle*, voor het radicaal opnieuw beginnen: oude gebouwen zo veel mogelijk slopen en er extreem recyclebare en energie-efficiënte nieuwbouw voor in de plaats zetten. Oude energievretende koelkasten met de verkeerde chemicaliën worden toch ook niet opgeknapt? Ondanks dit radicale standpunt zal een toenemend aantal ontwerpopgaven een herbestemming zijn. Dit roept de vraag op of er sprake is van een eigen esthetiek, van een al of

Uitgangspunt bij de herbestemming van de Ludgerkerk naar woningen was voor atelier PRO het zo veel mogelijk onaangetast laten van de kerk, maar de ruimte tussen de kerk en de ommuring gedeeltelijk met woningen te bebouwen. Fotograaf Thea van den Heuvel

niet duurzame herbestemmingarchitectuur. Duurzaamheid heeft op zichzelf geen stijl, geen herkenbare esthetiek. Onmogelijk is zoiets niet, de combinatie van nieuwe technische mogelijkheden en sociaal-maatschappelijke vernieuwing heeft in het verleden – in geval van het modernisme bijvoorbeeld – immers wel tot een geheel nieuwe architectuuropvatting met een daarbij horende stijl geleid. Maar een gebouw met de hoogste duurzaamheidsranking kan op dit moment in elke stijl worden neergezet, en in veel gevallen zijn de duurzaamheidsmaatregelen niet herkenbaar.
De vele boeken over 'green architecture' en 'sustainable buildings' suggereren echter dat er wel zoiets bestaat. Ze staan vol met moderne, mooie huizen, met veel glas op de juiste oriëntatie, vaak opgetrokken uit hout en voorzien van nieuwe energietechnieken, die netjes zijn weggewerkt in het dakvlak. Maar het blijven toch normale, mooie huizen die eerder de consensus illustreren over wat op dit moment chic is, dan dat ze uitdrukking geven aan de radicale verandering waar de duurzaamheidsthematiek om lijkt te vragen. Veel duurzaamheidsmaatregelen zijn louter technisch en worden toegevoegd aan het ontwerp. Ook als er van een volledige integratie sprake is, is het 'duurzame' niet noodzakelijk herkenbaar. De enige uitzondering hierop zijn passieve klimaatbeheersingselementen als serres en atria. Hierbij is wel sprake van een eigen ruimtelijke orde en van specifieke typologieën.
Misschien heeft het ontbreken van een duurzaamheidsarchitectuur ook te maken met het cyclische karakter van duurzaamheid. Esthetiek behoorde tot nu toe tot het domein van de blijvende dingen, we kennen nog geen esthetiek van verandering. Wellicht dat experimenten met zogenaamde performatieve architectuur hierin verandering kunnen brengen, wanneer ze worden ingebracht in duurzaamheidsprojecten.

Duurzaamheid heeft op zichzelf geen stijl, geen herkenbare esthetiek

Hoewel duurzaamheid op zichzelf dus nog geen eigen esthetische of architectonische expressie kent, zijn de kansen daartoe bij hergebruik groter. In veel gevallen wordt er aan het bestaande gebouw niet zo gek veel veranderd. Soms omdat het om een monument gaat en te veel verandering ongewenst is. Soms omdat het gebouw uit zichzelf al geschikt is voor de nieuwe functie en de her-

De Ludgerhof is niet opdringerig visueel aanwezig; het is wel de aangename 'vreemde eend in de bijt' in een omgeving vol losstaande bebouwing met grote kappen. Fotograaf Thea van den Heuvel

In de materialisering van de woningen heeft atelier PRO gekozen voor een mild contrast met de al aanwezige materialen van de muur en de kerk. Fotograaf Peter de Ruig

bestemming dus grotendeels een interieurontwerp betreft, zonder al te veel ruimtelijke ingrepen. Veelal wordt deze ontwerpmethode gemotiveerd met een continuïteitsidee: het nieuwe is één van de vele lagen die door de tijd aan het gebouw zijn toegevoegd. Dit argument doet het vooral goed bij monumentenzorg en andere behoudspartijen. In zekere zin is het een soort esthetiek op cyclische basis, maar het is dan wel een behoorlijk onzichtbare esthetiek.

Het bureau van Marnix van der Meer van Zecc heeft samen met adviesbureau OPAi (One Planet Architecture institute) het eerste energieneutrale monument gerealiseerd. Het gaat om een woonhuis met een aanbouw dat door het jaar genomen geen energie nodig heeft. Eerder werkte het bureau aan de verbouwing van kerken en watertorens tot woonhuizen. Hiervan heeft het geleerd dat het belangrijk is om elke keer opnieuw te definiëren wat de essentie van het bestaande is. Door dit vast te leggen en centraal te stellen, blijken ook voor welstands- en monumentencommissies grote ingrepen of extensies acceptabel. Zo ook in deze villa. Aan de voorzijde zijn de bestaande gevel en de details gehandhaafd en is het interieur aangepast. Terwijl aan de achterzijde de oude gevel achter een tweede is geplaatst, zodat aan de binnenzijde geen aanpassingen nodig waren en de bestaande trappenpartij en het interieur in de oorspronkelijke staat zijn behouden. Met OPAi is het gebouw uitgerust met een energietechnisch concept inclusief zonnecellen en warmtepomp waarmee aardwarmte gewonnen wordt.

Toch vraagt hergebruik zelfs in deze gevallen om een fundamenteel andere ontwerpmethodiek dan bij nieuwbouw. Bij een herbestemming moeten immers eerst de ruimtelijke en programmatische potenties van het bestaande object worden geanalyseerd. Gelijktijdig of daarna, maar zeker niet voorafgaand, kan het gewenste gebruik met deze

Misschien heeft het ontbreken van een duurzaamheidsarchitectuur ook te maken met het cyclische karakter van duurzaamheid

potenties worden vergeleken en met elkaar in overeenstemming worden gebracht. Het oude adagium Form Follows Function wordt daarbij min of meer omgekeerd: Function Follows Form. Als we het 'oude ontwerpen' vergelijken met componeren, dan gaat het bij dit 'nieuwe ontwerpen'

Binnen is buiten geworden: het dak is verdwenen. De kerkvloer is pleinvloer geworden. Fotograaf Peter de Ruig

veel meer om improviseren.
Deze improviserende ontwerpmethodiek gebruikt het bestaande als bouwmateriaal. Superuse gaat uit van deze strategie, maar beperkt zich daarbij vooralsnog tot het improviserend samenvoegen van overschotproducten. Autobanden worden speeltoestel en resthout wordt gevelmateriaal. Nu is het een stuk lastiger om deze methodiek toe te passen op complete gebouwen, ze zijn niet gemakkelijk op te pakken en elders met elkaar te combineren. Maar er zijn kansen voor bijzondere, nieuwe architectuur als de bestaande bebouwing met iets meer lef wordt aangesneden, uitgehold of op z'n kop wordt gezet. Het beperkte en soms onhandige oude pand waarop verder wordt gebouwd, vergt veel van de ontwerpers, maar kan tot verrassende, vervreemdende en boeiende voorstellen leiden. Eén van de weinige, overtuigende voorbeelden is de verbouwing van de Ludgerkerk in Lichtenvoorde door atelier PRO. Het dak van de, in 1965 door Gerard Schouten ontworpen, kerk is verwijderd. De gevels zijn bewaard, waardoor het oorspronkelijke interieur een buitenruimte is geworden. Tussen de tuinmuur en de oorspronkelijke buitengevel zijn woningen ontworpen, zodat de buitenzijde van de gevel uiteindelijk de binnenmuur van de woningen is geworden. De woningen hebben een prachtige binnenplaats gekregen, het ruimtelijke karakter van de kerk, de tuinmuur en de gevels zijn behouden. Maar toch is het oorspronkelijke ontwerp totaal binnenstebuiten gekeerd. Minder vergaand, maar in ieder geval ook zonder sentiment is de verbouwing van een villa in Rotterdam door Ooze architects. De nieuwe aanbouw lijkt het oorspronkelijke huis als het ware overwoekerd te hebben. Een in de afgelopen decennia meermaals verbouwde dertiger jaren villa, voor een gezin met vier kinderen, had een refit nodig. In eerste instantie kregen de architecten de opdracht voor het ontwerp van een nieuwe keuken. De opdrachtgevers raakten zo enthousiast dat uiteindelijk het hele huis is verbouwd. Nieuwbouw was voor de opdrachtgever geen optie, want de ziel van het huis voelde goed, dus zijn er door architecten Eva Pfannes en Sylvain Hartenberg duurzame bouwtechnieken ingezet om het comfort te vergroten en de energierekening te minimaliseren. De woning is vergroot en onlosmakelijk verbonden met de tuin en zijn directe omgeving.

Een gebouw met de hoogste duurzaamheidsranking kan op dit moment in elke stijl worden neergezet, en in veel gevallen zijn de duurzaamheidsmaatregelen niet herkenbaar.